

УДК 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2019-276-6-277-280

ШЕВЧЕНКО Д. В.

Хмельницький національний університет

ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

У статті визначено, що теорія людського капіталу формує у своєму розвитку суперечливі процеси протиборства ідей і концепцій. Доведено, що великим числом досліджень не лише постійно уточнюються аспекти категорії людського капіталу, виявляються його нові властивості і якості, але також і відбувається розширення трактування цього поняття. Автор констатує, що відтворення людського капіталу стає частиною проблематики «теперішнє - майбутнє», ключовими питаннями якої виступають суспільна необхідність і співвідношення інвестицій у фізичний, соціальний та індивідуальний людський капітал.

Ключові слова: людський капітал, система, критерії, інвестиції, процес, продуктивність.

SHEVCHENKO D.

Khmelnytskyi National University

REPRODUCTION OF HUMAN CAPITAL AS A SYSTEM OF ECONOMIC RELATIONS

The article determines that at present time in public, including scientific circles, the need for increasing social investments, which are related to the accumulation of human capital, is discussed more insistently. The author notes that every scientific theory faces conflicting processes of ideas confrontation in its development and concepts, the theory of human capital in this regard is no exception. It is proved that in connection with this feature, an increasing number of studies not only constantly clarifies the aspects of the category of human capital, reveals its new properties and qualities, but also expands the interpretation of this concept. It is stated that the reproduction of human capital is becoming part of the "present - future" problem, the key issues of which are social need and the ratio of investments in physical, social and individual human capital. The systematic and balanced development of human capital that is relevant to both the national economic and internal needs of the person is really important. In this regard, a theoretical study of this problem on the methodological basis of political economy is an urgent task for the theoretical justification of the state policy practical issues in the field of society's human capital reproduction based on an individual-oriented approach. The imperatives of individual human capital reproduction are determined, on the one hand, by the systemic needs of a person, and, on the other hand, by the needs of social production, which necessitates a theoretical and methodological justification, software development and implementation of an individual-oriented approach to human capital management with a view to its expanded and balanced reproduction at both the micro and the macro level in the unity of individual and social needs. The fundamental imperatives of human capital reproduction in modern economy have been determined. They are objectively specified by the tendencies of the contradictory development of economic relations system, based on two processes: integration (transition from simple to complex) and differentiation (transition from homogeneous to heterogeneous) production. It has been established that if progressive specialization is one side of the dialectical contradiction of labor relations, and the formation of aggregate labor based on modern types of cooperation is the other, then the unity of these opposites lies in all forms of labor manifestation. The dualism nature of human capital's social role in social combination of production has been determined, due to the fact that in the system of labor division, the functional role of the labor force associated with template labor is passive, and its accumulation is carried out within the framework of horizontal labor mobility.

Keywords: human capital, system, criteria, investment, process, productivity.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, в громадських, у тому числі наукових колах, все наполегливіше говориться про необхідність нарощування соціальних інвестицій, які пов'язуються з накопиченням людського капіталу Трансформаційні імперативи, проявляючи себе в конкретних історичних умовах, постійно накладають на соціально-економічні відносини певну специфіку, яка проявляє себе не лише в динаміці процесів кожної країни, але й в альтернативному і нестійкому характері трансформації, її нелінійності, а також в специфічних «перехідних» формах суспільних відносин. У цьому сенсі, відтворення людського капіталу в Україні не є виключенням. Тому, ключове для теорії і практики питання полягає в ступені адекватності цих трансформацій завданням розвитку української економіки і суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній теорії існує безліч визначень поняття людського капіталу, але більшість з них констатують велику неузгодженість підходів, які склалися в дослідницькому середовищі з приводу цього питання. Низка дослідників при трактуванні людського капіталу не надають у своїх визначеннях властиві йому риси. Окрім цього, у своїх трактуваннях вони часто плутають такі поняття, як «людські ресурси», «людський потенціал» і «людський капітал».

Зокрема, одні автори вважають, що людський капітал – це вартість наявних у людини знань, навичок, мотивацій та енергії, які в процесі використання приносять своєму власнику дохід [7]. П.В. Леманова вважає, що людський капітал – це система господарської діяльності людини, яка акумулює свої енергетичні сили [7]. О.В. Сулова, при розгляді людського капіталу як сукупності специфічних здібностей людини, вважає це твердження не зовсім точним, тому має на увазі під цим поняттям «особливу форму капіталу, який є системою потреб і здібностей, які взаємодіють в процесі діяльності індивіда» [10].

Здійснюючи ревізію кожної наукової теорії і формуючи при цьому особисте уявлення щодо якого-небудь економічного явища або процесу, необхідно вміти розуміти і розділяти її засадничі теоретичні підстави, які розглядаються в якості головних елементів в структурі будь-якої теорії. Останні розглядаються свого роду лімітами, які слугують не лише для розширення поняття якого-небудь економічного явища, але і для докорінного перегляду понятійного апарату будь-якої теорії. Якщо мати на увазі теорію людського капіталу, то вона була сформована в цілісну наукову теорію і розвинена Г. Беккером і Т. Шульцем. Значний внесок у розвиток цієї теорії також принесли Е. Денісон, Дж. Мінцер, Б. Вейсборд та інші вчені.

Мета статті – розкриття та визначення сутності поняття людського капіталу як основної форми економічних відносин, формування понять людський і трудовий потенціал та використання цих категорій для вирішення соціально-економічних завдань.

Виклад основного матеріалу. Основними ідеологами теорії людського капіталу є представники чикагської школи неокласичного напрямку економічної науки. У зв'язку з цим, за кордоном теорія людського капіталу спочатку розвивалася і розвивається зараз в основному в теоретико-методологічних рамках цієї школи при збереженні при цьому невідповідності між думками дослідників з окремих непринципових питань. Ті дослідники, які виходять за межі основних положень неокласичної теорії людського капіталу, формують свої погляди теорії людського капіталу у рамках інших концепцій (управління розвитком людини, людськими ресурсами та ін.) загалом і в цілому не переглядають її, а навіть погоджуються з наявними поглядами на людський капітал. Без сумнівів, поняття людського капіталу важливо конкретизувати і розширювати, але ці заходи необхідно проводити в межах теоретико-методологічних основ дослідників, які розробляють і розвивають теорію людського капіталу.

Мейнстрім теорії людського капіталу разом з класиками економічної теорії розглядає здебільшого людський капітал у формі конкретних якостей і властивостей, які є властивими кожній конкретній людині. Варто відзначити, що свого часу вже А. Сміт, Ж.Б. Сей, Ф. Ліст, Н. Сеніор, Дж.Ст. Мілль і багато інших вважали, що наявні і накопичені індивідом продуктивні навички і здібності варто розглядати в якості основного капіталу. Міль писав: «Саму людину я не розглядаю як багатство. Але його набуті здібності, які існують лише як засіб і породжені працею, з повною підставою, я вважаю, потрапляють в цю категорію. Майстерність, енергія і наполегливість робітників країни в такій же мірі вважаються її багатством, як і їх інструменти та машини» [9].

Відповідно до іншого підходу, людський капітал є інвестиціями, які спрямовуються на формування сукупності тих якостей людини, які розвивають його продуктивні сили і здатність генерувати зростаючий дохід. Так, Н.Г. Менк'ю розглядав людський капітал як «накопичені інвестиції в освіту і навчання людей в процесі роботи» [8]. В цьому підході головне місце займає особа людини, а також її основні продуктивні якості, оскільки вони формуються за допомогою інвестицій, за рахунок яких відбувається реалізація приросту доходів в ході економічної діяльності. Цей підхід був закладений А. Смітом, а пізніше розвивався Н. Сеніором та І. фон Тюненом.

Властивості і якості, які накопичуються людиною за усе життя, є невід'ємними від його особистості. Дослідники, що підтримують мейнстрім теорії людського капіталу, найчастіше підкреслюють цю провідну характеристику даного поняття і визначають його невід'ємність від особи, що є головною відмінністю людського капіталу від фізичного. А.В. Корицький писав: «Головна відмінність людського капіталу від речового полягає в тому, що людський капітал втілений в людині і не може продаватися, або передаватися, або залишатися в спадок по заповіту, як гроші і матеріальні цінності» [5]. Цю теорію підтверджують і представники інших економічних течій. П.В. Савченко і М.Н. Федорова відмічають наступне: «Людина є монополістом своїх знань, умінь, навичок (тобто людського капіталу) і своїх взаємозв'язків з іншими людьми та групами людей (тобто соціального капіталу). Вона вирішує, яким чином задіяти свій людський і соціальний капітал в процесі трудової і підприємницької діяльності» [4].

Таким чином, на нашу думку, саме неподільність складових елементів людського капіталу, його носій необхідно розглядати як основний ліміт перегляду або розширення трактування. З урахуванням сказаного вище, на практиці важко погодитися з думкою тих авторів, які згодні з тезою про існування «невідчужуваних» і «відчужуваних» типів людського капіталу [2] тому, що ця ідея дозволяє говорити про відхилення від первинного постулату цієї теорії про об'єкт і суб'єкт людського капіталу. Провідна лінія теорії людського капіталу проголошує якості, здібності і властивості як найважливіше надбання кожного індивіда, не схильне до якого-небудь відчуження. Відчужуватися можуть тільки результати функціонування людського капіталу, а точніше саме те, що створюється в результаті праці людини. Важко погодитися і з іншою тезою, відповідно до якої «відчужувані» категорії людського капіталу «є ліквідними більшою чи меншою мірою, оскільки не належать ні конкретній особі, ні суб'єктові економік, але з'являються лише за умови здійснення економічних відносин цими суб'єктами» [3]. Проте, як нами було вже відмічено, носієм і власником індивідуального людського капіталу у рамках теорії, що його розглядає, завжди є конкретний індивід.

Необхідно вказати на той факт, що розглянуті вище особливості в явному або не явному виді отримали дуже широке поширення серед різних авторів, зокрема, в дослідженнях людського капіталу підприємства. Наприклад, Т.А Коркіна розглядає людський капітал, як «невідчутний актив, що включає

сукупність особових властивостей людини та інституціональних умов підприємства, які зумовлюють реалізацію і розвиток креативних здібностей працівників» [6].

В якості компонента людського капіталу фірми А.Н. Васильєва розглядає «капітал відносин», який включає наступні відносини з власниками бізнесу, акціонерами, державними органами влади, постачальниками і споживачами, колегами і працівниками суміжних підрозділів [1]. Проте не варто забувати, що «капітал відносин» та інституціональні умови фірми не є якостями і здібностями людини, що в рівній мірі відноситься до структурного капіталу, а бренд-капітал, який розглядається Н.Н. Міняєвою і В.П. Негановою є також видом людського капіталу підприємства. Ці види капіталів ні за яким критерієм не відносяться до якостей і властивостей особи, а тільки є наслідками функціонування людського капіталу.

Можна відзначити, що людський капітал – це «міра втіленої в людині здатності приносити дохід... Зазвичай, коли ми говоримо про капітал, – пишуть С. Фішер, Р. Дорнбуш, К. Шмалензі, – ми маємо на увазі активи (устаткування, будинки, промислові будівлі), які мають дві ознаки: вони є результатом інвестицій і генерують упродовж певного періоду часу потік доходу. Схожим чином людський капітал створюється тоді, коли людина (можливо за допомогою своїх батьків) інвестує в самого себе, оплачуючи освіту і придбання кваліфікації. Інвестиції в людський капітал з часом окупаються даючи віддачу у вигляді більш високої заробітної плати або здатності виконувати роботу, що приносить більше задоволення» [2].

В цілому, розглядаючи теорії людського капіталу різних представників економічної думки, можна виявити рух економічної думки від суто економічного його трактування за принципом «чорного ящика» як кібернетичної системи з інвестиціями на вході і доходами, що перевищують витрати на виході, до комплексного розуміння людського капіталу на основі біосоціальної природи людського чинника. Авторська систематизація трактувань людського капіталу представлена в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні трактування категорії «людський капітал»

Критерій	Основна ідея	Автор
Відтворювальні трактування		
Виробничі якості людської особи	Люди – головне багатство країни	У. Петті
Товарність	Робоча сила – змінний капітал	К. Маркс
Продуктивність	Людина як фіксований капітал, продуктивні здібності і знання	Г. Маклеод, Л. Туроу
Приналежність до людського роду	Природний і вічний капітал	Л.Вальрас
Накопичення	Розрахунок запасів	І. Г. фон Тюнен
Набуті здібності	Засоби і реалізація в процесі праці. Використання набутих здібностей в цілях виробництва товарів і послуг	Дж-С. Мілль, У. Боуен
Праця	Персональний капітал. Вдосконалена праця, яка завдяки вкладенням стає більш продуктивною.	А.Маршал, Ф. Махлуп
Фонд	Виробництво трудових ресурсів аналогічно виробництву речового капіталу	Бен-Порет
Інвестиційні трактування		
Інвестиції	Розмірність норми доходів. Приведена вартість минулих інвестицій в навички людей. Людський капітал формується за рахунок інвестицій в людину. Розвиток людських здібностей за допомогою відповідних вкладень. Речовий і неречовий людський капітал	Дж. Мак Куллох, М. Блауг, Г. Беккер, Т.Шульц, Дж. Кендрік
Рівень доходу	Більш високий дохід	І.Фішер
Запас	Цінність для потенційного зростання доходів в майбутньому. Додаткові виробничі можливості, функціональна конкурентоспроможність і приріст грошового доходу власникам	Д. Бегг, С. Фішер, Дорнбуш, А. Колядін
Системологічні трактування		
Форма людської життєдіяльності	Відновлення порушеної єдності виробника і споживача	М. Крітський
Сукупність усіх атрибутивних якостей і властивостей	Провідний творчий чинник суспільного виробництва	А. Добринін
Комплексність	Єдність процесів інвестицій, накопичення, зростання продуктивності праці і доходів. Цільове використання людського капіталу. Історично визначені економічні відносини; доходи персоніфікованого представника людського капіталу. Основа для реалізації праці	С. Дятлов, С. Курганський, А. Давидов, Л. Згоннік
Людський потенціал	Трансформація в загальнолюдський капітал	В. Щетинін
Унікальність	Кількісний і якісний приріст	І. Майбуров
Комплексність + місце існування і трудової діяльності	Інтенсивний продуктивний чинник розвитку економіки, суспільства і сім'ї	Ю. Корчагін

Як показує таблиця 1, представлені дефініції людського капіталу відбивають як еволюцію теорії людського капіталу, так і недоліки різних підходів, які не дозволяють розкрити суть людського капіталу як

економічній категорії, продукту об'єктивно суперечливого характеру розвитку системи економічних відносин, як елементу суспільної форми виробництва, яка найбільш наочніше проявляється у відносинах, які виникають в суспільстві в процесі виробництва, у формах економічних зв'язків виробників і в економічних законах.

Висновки. При ревізії і перегляді уявлень, що склалися, про людський капітал особливо важливо пам'ятати й про те, що увесь каркас теорії людського капіталу базується на неокласичному економічному підході до людини. У основі останнього – принципи методологічного індивідуалізму, обмеженої раціональності і максимізуючої поведінки акторів, стійкості смаків і переваг економічних суб'єктів, аксіома про здатність економічної системи до досягнення ринкової рівноваги, маржинальний інструментарій аналізу. Генезис, політико-економічний зміст, функціональне призначення і сфери можливого застосування економічної категорії розкриває дефініція «людський капітал», яка характеризується просторово-часовими межами і якісною визначеністю, що відбиває сучасні економічні умови.

Література

1. Близнюк В. В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (еволюція методологічних підходів та сучасність) / В. В. Близнюк // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 64–78.
2. Богиня Д. П. Основи економіки праці : навч. посіб. / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – 2-е вид. – Київ : Знання-Прес, 2001. – 313 с.
3. Ганслі Т. М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки / Теренс М. Ганслі ; пер. з англ. О. Перепада. – Київ : Основи, 1996. – 237 с.
4. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносина / О. А. Грішнова. – Київ : Знання, КОО, 2007. – 559 с.
5. Корицький А. В. Основні положення теорії людського капіталу / А. В. Корицький // Креативна економіка. – 2007. – № 5. – С. 3–10.
6. Коркіна Т. А. Управління інвестиціями в людський капітал / Т. А. Коркіна. – Київ : Знання, 2006. – 213 с.
7. Леманова П. В. Сущность человеческого капитала на современном этапе развития общества / П. В. Леманова // Terra Economicus. – 2009. – № 3-2, т. 7. – С. 25–28.
8. Менк'ю Н. Г. Принципи економіки / Н. Г. Менк'ю. – К. : АДЕФ-Україна, 2008. – 256 с.
9. Миль Д. С. Система логики силлогистической и индуктивной: Изложение принципов доказательства в связи с методами научного исследования / [предисл. и прил. В. К. Финна]. – М. : ЛЕНАНД, 2011. – 832 с.
10. Сусллова О. В. Политэкономическая сущность человеческого капитала / О. В. Сусллова // Журнал экономической теории. – 2007. – № 3. – С. 171–174.
11. Becker G. Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education (3rd ed.) / G. Becker. – Chicago: The University of Chicago Press, 1993. – 480 p.
12. Schultz T. W. Investment in Human Beings / T. W. Schultz. – Chicago : University of Chicago Press, 1962. – 520 p.

References

1. Blyzniuk V. V. Liudskiy kapital yak faktor ekonomichnoho rozvytku (evoliutsiia metodolohichnykh pidkhodiv ta suchasnist) / V. V. Blyzniuk // Ekonomika i prohnozuvannia. – 2005. – № 2. – S. 64–78.
2. Bohynia D. P. Osnovy ekonomiky pratsi : navch. posib. / D. P. Bohynia, O. A. Hrishnova. – 2-e vyd. – Kyiv : Znannia-Pres, 2001. – 313 s.
3. Hansli T. M. Sotsialna polityka ta sotsialne zabezpechennia za rynkovoї ekonomiky / Terens M. Hansli ; per. z anhl. O. Perepadia. – Kyiv : Osnovy, 1996. – 237 s.
4. Hrishnova O. A. Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny / O. A. Hrishnova. – Kyiv : Znannia, KOO, 2007. – 559 s.
5. Korytskyi A. V. Osnovni polozhennia teorii liudskoho kapitalu / A. V. Korytskyi // Kreatyvna ekonomika. – 2007. – № 5. – S. 3–10.
6. Korkina T. A. Upravlinnia investytsiiamy v liudskiy kapital / T. A. Korkina. – Kyiv : Znannia, 2006. – 213 s.
7. Lemanova P. V. Sushnost chelovecheskogo kapitala na sovremennom etape razvitiya obshestva / P. V. Lemanova // Terra Economicus. – 2009. – № 3-2, t. 7. – S. 25–28.
8. Menkiu N. H. Pryntsypy ekonomiky / N. H. Menkiu. – K. : ADEF-Ukraine, 2008. – 256 s.
9. Mill D. S. Sistema logiki sillogisticheskoy i induktivnoy: Izlozhenie principov dokazatelstva v svyazi s metodami nauchnogo issledovaniya / [predisl. i pril. V. K. Finna]. – M. : LENAND, 2011. – 832 s.
10. Suslova O. V. Politekonomicheskaya sushnost chelovecheskogo kapitala / O. V. Suslova // Zhurnal ekonomicheskoy teorii. – 2007. – № 3. – S. 171–174.
11. Becker G. Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education (3rd ed.) / G. Becker. – Chicago: The University of Chicago Press, 1993. – 480 p.
12. Schultz T. W. Investment in Human Beings / T. W. Schultz. – Chicago : University of Chicago Press, 1962. – 520 p.

Рецензія/Peer review : 29.11.2019

Надрукована/Printed : 04.01.2020

Рецензент : д. е. н., проф. Васильківський Д. М.